

ISSN 2223-3822

Nahorniak, H. (2020) Intelktualnyi kapital yak vahomyi chynnyk zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv mashynobudivnoi promyslovosti Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku innovatsiinoi ekonomiky [The intellectual capital as the important factor of ensuring competitiveness of the enterprises of mechanical engineering industry of Ukraine at the present stage of development of innovative economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 23, no. 2, pp. 66-78. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20ngsrie.pdf>

SEPS

Journal

Socio-Economic
Problems and the State

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Галина Нагорняк

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна

e-mail: galinka2005_08@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5446-2417>

Анотація: У сучасних умовах конкурентоспроможність проявляється в ефективному використанні економічними суб'єктами свого фінансового й інтелектуального капіталів на основі зростання технологічної та управлінської складових в умовах розвитку інноваційних процесів. Оскільки фінансові ресурси, з точки зору економіки підприємства, не можна вважати стійкими джерелами його конкурентних переваг, у подальшому зосередимо увагу на інтелектуальній складовій конкурентоспроможності підприємства. Метою даного дослідження є визначення сутності інтелектуального капіталу та його значення як вагомий чинник забезпечення конкурентоспроможності підприємства машинобудівного комплексу України на сучасному етапі розвитку інноваційної економіки країни в умовах входження в економіку знань. До інтелектуального капіталу слід відносити особливі здібності персоналу підприємства, що засновані на знаннях, навичках, умінні та досвіді, а також забезпечують особливо цінну для підприємства інформацію, яка є основою вагомих конкурентних переваг на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах становлення економіки інноваційного типу. Обґрунтовано тезу, що нового значення набувають інформація, знання, досвід, нематеріальні активи, які у своїй взаємодії та розвитку породжують нову категорію "інтелектуальний капітал". Сформовано власне визначення категорії "інтелектуального капіталу" з врахуванням дослідження даного поняття з позиції трактування визначень капіталу. Інтелектуальний капітал є інтелектуальним ресурсом (знань, досвіду, навичок), який за умови ефективного використання перетворюється у додаткову вартість і забезпечує конкурентоспроможність підприємства.

Ключові слова: машинобудівне підприємство, інноваційна діяльність, конкуренція, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, інтелектуальний капітал, людський капітал, людський ресурс, трудові ресурси, персонал, працівник.

Article history:

Received: September, 2020

1st Revision: November, 2020

Accepted: November, 2020

JEL classification:

O34

L00

UDC:

339.137

DOI:

<https://doi.org/10.33108/sepd2020.02.066>

Нагорняк Г. Інтелектуальний капітал як вагомий чинник забезпечення конкурентоспроможності підприємств машинобудівної промисловості України на сучасному етапі розвитку інноваційної економіки [Електронний ресурс] / Галина Нагорняк // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2020. — Вип. 2 (23). — С. 66-78. — Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20ngsrie.pdf>

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

1. Постановка проблеми.

На сучасному етапі розвитку відбувається становлення постіндустріального суспільства, що спонукає до появи нових тенденцій, поглядів, думок щодо різного роду економічних і суспільних аспектів життя. Широкомасштабні структурні зміни, що відбулися в розвинених країнах протягом останніх тридцяти років, ознаменували перехід від “матеріальної» до “інтелектуальної” економіки, в якій освіта, професіоналізм, наукові знання та унікальні навички їх носіїв служать стратегічним та визначальним фактором соціально-економічного розвитку.

Світовий досвід функціонування та розвитку економічних систем свідчить, що найбільших комерційних успіхів досягають підприємства, які функціонують на засадах інноваційної діяльності. Успіх підприємства на ринку, досягнення високих темпів розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності продукції значною мірою зумовлюються інтенсифікацією інноваційної діяльності підприємств. Можливості створення та використання інтелектуального капіталу є дискусійним об'єктом багатьох наукових досліджень. Оскільки сучасне підприємство є відкритою соціально-економічною системою, то на всі напрями його функціонування здійснюють прямий чи опосередкований вплив безлічі чинників. Тому розмір інтелектуального капіталу підприємства залежить не лише від виробничих потреб і потреб конкретних осіб окремої виробничо-господарської системи у певний момент часу (мікрорівень), але й чинників зовнішнього середовища. При чому ступінь впливу факторів може бути різним залежно від того, яка частина середовища діагностується: макросередовище чи мезосередовище (регіональний та галузевий рівень).

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичні та методичні положення, що визначають розуміння категорії “інтелектуальний капітал”, стали розроблятися відносно нещодавно – у другій половині ХХ ст. – у першу чергу, у закордонній науковій літературі. В наукових працях закордонних авторів розкриваються базові, концептуальні положення, що визначають роль і значення інтелектуального капіталу в економіці знань, а також перспективи його розвитку на рівні господарюючих суб'єктів. Дослідження літературних джерел показало, що для українських дослідників проблематика розвитку інтелектуального капіталу також має значний науковий інтерес у частині формування основних теоретичних положень, що включають значну кількість напрямків і підходів. Результатом об'єднання поняття людського капіталу зі здібностями та компетенціями підприємства стала категорія “інтелектуальний капітал”, яка перетворилася, таким чином, у самостійний об'єкт дослідження. Формування концепції інтелектуального капіталу тісно пов'язане з розвитком теорії людського капіталу, основу якої становить положення про здатність працівників мислити та створювати інноваційні продукти за рахунок власного інтелекту.

Питання впливу інноваційних процесів на економіку України розкрито у працях таких вчених, як: В. Дикань [5], А. Тельнова та В. Гончарук [16], І. Нартова й О. Коломієць [11] та ін. Спроби визначення сутності поняття “конкурентоспроможність підприємства” та дослідження її складових робиться у роботах В. Зубенко [6], У. Сторожилової [15], В. Чернеги [17], С. Мохначева [10] та ін. По сьогодні питання створення та використання інтелектуального капіталу є недостатньо пропрацьованими. На нашу думку, слід виокремити роботи таких авторів, як: В. Пархоменко й А. Пархоменко [12], А. Сергєєв [14], Н. Маркова [7], О. Бервено [2] та ін. У дослідженнях зазначених авторів розкривається сутність інтелектуального капіталу, його структура, механізми створення, використання. Незважаючи на широкий спектр досліджуваних напрямів та зазначаючи безсумнівну цінність і значущість одержаних

результатів, слід відзначити, що у проведених наукових дослідженнях не існує однозначності щодо визначення інтелектуального капіталу як вагомого чинника забезпечення конкурентоспроможності машинобудівної промисловості України на сучасному етапі розвитку інноваційної економіки.

3. Постановка завдання.

Метою статті є розкриття інтелектуального капіталу як вагомого чинника забезпечення конкурентоспроможності підприємств машинобудівної промисловості України на сучасному етапі розвитку інноваційної економіки. Об'єктом інтелектуальної, розумової, творчої (креативної) діяльності людини стає інтелектуальний продукт (індивідуальний інтелектуальний капітал), утілений у відкриттях, винаходах, раціоналізаторських пропозиціях, творах мистецтва, інших досягненнях людської думки і праці, вироблених в умовах "природної монополії" й доволі персоніфіковані, які опосередковуються ринковими відносинами та перетворюються на товар, об'єкт купівлі-продажу. Такий інтелектуальний (творчий) продукт, якщо він має суспільну корисність, утілює суспільну властивість бути цінним для інших. Однак водночас інтелектуальний продукт не є повною мірою товаром, оскільки на відміну від товару, що є уречевленою формою праці виробників, інтелектуальний продукт: може бути не уречевленим; із споживанням його корисність не зникає як традиційного товару й може нагромаджуватися; основу його вартості складають не стільки суспільно необхідні, скільки індивідуальні витрати думки (праці) і за цією ознакою інтелектуальний продукт є неповторний. Разом із тим, інтелектуальний продукт (капітал) у сучасній інноваційній економіці може мати товарну та нетоварну форми. Різні варіанти використання інтелектуального капіталу збільшують вартість підприємства, але сучасне розуміння нематеріальних активів не є повністю адекватним його справжній цінності.

На рівні підприємства певний вплив стосується оптимізації суспільного виробництва, піднесення його технологічного рівня за рахунок запровадження відповідної державної підтримки та виконання владою нових функцій щодо формування умов для інтелектуалізації суспільства й акумулювання інтелектуального капіталу за рахунок збільшення суспільних витрат на створення інтелектуальних продуктів. Йдеться не лише про необхідність збільшення інвестицій у людський капітал, а й прогнозування віддачі від таких інвестицій, збільшення використання частки інтелектуального капіталу у суспільному продукті й забезпечення продуктивного використання нагромадженого індивідами (і підприємствами) запасу інтелектуального капіталу різних рівнів. Особливо це важливо щодо України, яка, за різними оцінками, у 90-х роках минулого століття втратила майже 15 % інтелектуального капіталу й інтелектуальної власності внаслідок недосконалих підходів до визначення складових такого капіталу, організаційно-управлінських прорахунків, що гальмували його ліквідність. Інтелектуальний капітал не можна ототожнювати з людськими ресурсами суспільства внаслідок того, що не всі люди здатні до генерування ідей відтворювальної значимості. Варто також враховувати й специфічні особливості вітчизняного інноваційного середовища, якому притаманні недоплати, недооцінки інтелектуального капіталу, що порушує механізм його відтворення та накопичення.

4. Виклад основного матеріалу.

Рівень конкуренції в умовах нестабільності макроекономіки постійно зростає. Це змушує промислові підприємства знаходити нові шляхи підвищення конкурентоспроможності. Незважаючи на те, що питання створення й розвитку

конкурентних переваг вивчалися багатьма дослідниками, однак визначення факторів, що безпосередньо впливають на діяльність машинобудівного сектору України, є слабо вивченим. Останнім часом більшість країн усвідомлюють значення освіти та нематеріального капіталу для економічного зростання суспільства. Проте, в економічній теорії з метою оцінювання ролі людського фактору у досягненні успіху певним суб'єктом господарювання застосовуються різні категорії та їх тлумачення: трудові ресурси, робоча сила, кадри, персонал, трудовий потенціал. Узагальнюючи і уточнюючи сутність цих й інших понять, а також обмеженість їх застосування, відзначаємо, що в умовах формування інноваційної економіки, де основою соціально-економічного зростання суспільства виступають знання, ці терміни не можуть повною мірою характеризувати та оцінювати одну з найважливіших складових підприємства, що формує її капітал, цінність у ринковому середовищі.

Для країн з недостатньо розвинутою імпортоорієнтованою економікою та слабкою інфраструктурою, дрібних підприємців, некваліфікованих робітників і найменш захищених верств населення глобалізація виявилася великим злом. Разом з тим, слід зауважити, що інноваційні процеси створили можливості до нового розвитку, який пов'язаний із виробленням дієвих, орієнтованих на зовнішньоекономічний простір, стратегій. Вони ґрунтуються на забезпеченні збереження власної конкурентоспроможності упродовж тривалого періоду часу, тобто на забезпеченні конкурентних позицій як національної економіки загалом, так і окремих підприємств, які є основою інноваційної системи держави.

Промислове виробництво є детермінантом економічного зростання економіки України, визначаючи індустріальний тип господарської системи країни. В останнє десятиліття намітилася тенденція підвищення ролі машинобудування у структурі виробничого сектору української економіки: питома вага продукції машинобудування в обсязі промислового виробництва зростає. На сьогодні ключовими споживачами є підприємства військово-промислового комплексу, медичної галузі, електроенергетики, нафтопереробки та машинобудування. Галузі використання машинобудівної продукції – авіація, космос, ракетобудування, танкобудування, системи навігації, оптико-механічні пристрої, комплекси управління військового та цивільного призначення. Для даної сфери продукція машинобудівних підприємств виготовляється згідно з технічними умовами, з різних марок сталі та сплавів. Держава намагається розбудувати систему державного регулювання галузей-споживачів машинобудівної продукції, стимулює споживчий попит у галузях кінцевого споживання; втілює державні інвестиційні проекти у галузях кінцевого споживача.

За даними Держстату України, у 2019 р. частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств знизилась порівняно з 2018 р., хоча кількість інноваційно активних промислових підприємств зростає з 777 од. у 2018 р. до 782 од. у 2019 р. Здійснювали інноваційну діяльність 13,8 % загальної кількості промислових підприємств у 2019 р. проти 15,6 % у 2018 р., більшість з яких витрачали кошти на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. За видами економічної діяльності найбільші частки інноваційно активних підприємств припадають на виробництво харчових продуктів – 16,8 %, виробництво машин і устаткування – 10,2%. У 2019 р. на інновації підприємства витратили 14220,90 млн грн, що на 2040,8 млн грн більше, ніж у 2018 р., при цьому частка фінансування інноваційної діяльності у співвідношенні до ВВП залишилася на рівні 0,3 %. Частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення порівняно з 2018 р. зростає з 68,1 % до 71,6 % загального обсягу витрат. Зменшилися частки витрат на науково-дослідні розробки (НДР) з 26,3 % у 2018 р. до 20,5 % у 2019 р., на придбання інших зовнішніх знань зменшилися з 0,4 % до 0,3 %, інших витрат, у т. ч. на маркетинг і рекламу – зростає з 5,2 % до 7,6 %. Основним джерелом фінансування інновацій у

2019 р. залишаються власні кошти підприємств – 87,7 % загального обсягу фінансування інновації. Кошти державного бюджету отримали 6 підприємств, загальний обсяг яких становив 556,5 млн грн (3,9 %) [13, с. 37].

Однією з основ розвитку економіки передових зарубіжних країн є здатність інтелектуальних ресурсів перетворюватися в капітал, генерувати нові знання в сфері виробництва та повертатися з ними, що представляє створення і застосування організаційних і технологічних нововведень. Зважаючи на це, фундаментом якісних відмінностей процесів формування і використання інтелектуального капіталу економіки інноваційного типу служить розвиненість комерціалізації результатів наукових досліджень і система їх стимулювання. Важливою характеристикою використання інтелектуального капіталу в економіці інноваційного типу розвинених країн також є те, що стратегічне управління інтелектуальною власністю науково-дослідницьких структур виступає однією з цілей державної політики, поряд з науковими дослідженнями. Мають на увазі такі моменти, як встановлення протоколу обмежень на поширення результатів досліджень, досягнення незалежності у дослідженнях, управління зростаючими диспропорціями у фінансуванні галузей, вирішення питань розподілу доходів від досліджень, що фінансуються державою. У зв'язку з цим процеси використання інтелектуального капіталу в такій економіці характеризуються більшою ефективністю, базуючись на чіткому виконанні державної політики у цій галузі [3, с. 17].

В Україні недостатня спроможність національної економіки створювати, примножувати та ефективно використовувати інтелектуальний капітал стає гальмівним чинником до позиціонування країни як рівноправного суб'єкта нових, заснованих на інноваційних технологіях, світогосподарських відносин. Порівняно з високорозвиненими країнами Європейського Союзу рівень наукоємності ВВП України майже у шість разів нижчий і становить 0,45 % ВВП (2017 р.). Негативні тенденції спостерігаються у накопиченні людського капіталу, що виявляється у відтоку висококваліфікованих працівників та зменшенні кількості науковців, починаючи з 1991 року в 3,8 рази, тоді як у США та країнах Західної Європи за цей період вона збільшилась у 2 рази, у нових індустріальних країнах Південно-Східній Азії – у 4 рази. Про недостатні темпи накопичення інтелектуального капіталу також свідчать дані міжнародних рейтингів. За індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 Україна зайняла 81 позицію серед 137 країн світу, у тому числі, за складовою “інновації та фактори вдосконалення” – 77 місце, за складовою “технологічна готовність” – 81 місце. За даними Європейського інноваційного табло, Україна вже 10 років поспіль належить до країн останньої четвертої групи – “інноватор, що формується”.

Загальновідомо, що у своїх міркуваннях К. Маркс виходив з припущення, що рух капіталу завжди починається з грошей, хоча гроші самі по собі не є капіталом: “Кожен новий капітал при своїй першій появі на сцені, тобто на товарному ринку, ринку праці чи на грошовому ринку, незмінно з'являється у вигляді грошей – грошей, які шляхом певних процесів повинні перетворитися на капітал” [7]. Згідно висновків вченого, гроші набувають ознак капіталу внаслідок їх використання для отримання додаткових грошей. При цьому, джерелом формування додаткової вартості пропонується визнати залучення власником капіталу робочої сили, яка, як і будь який інший товар, володіє вартістю та споживчою вартістю. У сучасній інтерпретації така теза набуватиме наступного вигляду: “...капітал є власністю, вартість якої у конкретній системі економічного базису, що визначається суспільним способом виробництва, приносить власнику додаткову вартість, що є результатом найманої праці, а не його особистої”.

Щодо іншого поняття “капіталу” (від лат. capitalis), то це чинник виробництва у вигляді вартості, здатної приносити прибуток або збиток. Капітал не тотожний будь-якому засобу праці, який часто розглядається, як фізичний капітал. Засіб праці може

стати капіталом (збільшувати або зменшувати свою вартість) лише тоді, коли його власники вступають у певні відносини з власниками інших чинників виробництва. Крім того, капітал може відображати внутрішні якості людини, як цінне надбання, власність, майно. “Чесність була його капіталом” (Тургенєв). Інше трактування: “весь мій капітал – знання” [4, с. 8]. Спочатку капітал означав “головне майно”, “багатство”. Якщо розширити поняття капітал та розглядати його в історичній ретроспективі не лише у межах капіталістичної форми виробництва, можна простежити його розвиток з періоду між палеолітом і неолітом, і початком неоліту, коли відбувалося одомашнення диких тварин і окультурення рослин. Такі тварини і рослини стають головним майном людей, поголів'я тварин дала ім'я цьому штучно створеному фактору виробництва – капітал.

У сучасній економічній літературі можна виділити наступні підходи до дослідження сутності інтелектуального капіталу:

- визначення інтелектуального капіталу шляхом розкриття його структури (інтелектуальний капітал як єдність людського і структурного капіталу, сума нематеріальних активів підприємства);

- визначення інтелектуального капіталу шляхом аналізу його мети, тієї конкретної ролі, яку він відіграє в процесі суспільного відтворення (інтелектуальний капітал як формалізований і зафіксований інтелектуальний матеріал, призначений для виробництва більш цінної власності; знання, що використовується для конкурентної переваги);

- визначення інтелектуального капіталу через встановлене розуміння сутності певних капіталовкладень (цінностей, ресурсів), що дає змогу отримувати дохід (інтелектуальний капітал як знання, здатний отримувати прибуток, бізнес-аналітику, здатний створювати нові цінності, генерувати дохід тощо).

Інтелектуальний капітал трансформується з інтелектуального потенціалу, що активно використовується суб'єктами господарювання у процесі економічного розвитку з метою отримання доходу. Інтелектуальний потенціал трактується при цьому як можливості, створені інтелектуальними ресурсами різних рівнів, щодо реалізації певної мети. Інтелектуальні ресурси породжують людський капітал (сукупність розумових функцій, які перетворюють інформацію у знання), штучний інтелект (механічне відтворення деяких інтелектуальних дій людини, пов'язаних зі сприйняттям інформації та деякими елементами міркування, інтелектуальні продукти (надана на матеріальних носіях інформація, що містить нове знання, яке є результатом інтелектуальної праці).

Інтелектуальний капітал по мірі свого нематеріального характеру вимагає особливої уваги й нетрадиційних методів управління соціально-психологічного характеру. В основі роботи підприємств, які успішно розбудовуються, у мінливому середовищі лежать знання та навички його працівників, які називають специфічним людським ресурсом, здатним використовувати свої навички та знання у конкретній сфері діяльності. Якість людських ресурсів кожного конкретного підприємства проявляється у вигляді виробничої вартості праці, а також визначається кількістю часу, витраченим на навчання та формування персоналу. Також вона відображає існуючий освітній рівень, професійні знання та навички, тривалість періоду роботи зі спеціальності, а також умови праці. Якість людських ресурсів обумовлюється загальним культурним рівнем й інтелектуальними здібностями працівників, їх моральними та вольовими якостями, системою існуючих цінностей, активною цивільною позицією, а також іншими придбаними соціальними показниками. Від здібностей окремих людей накопичувати досвід та навчатися на його основі залежить гнучкість і пристосовуваність підприємства.

Концепція інтелектуального капіталу еволюційно сформувалася на стику теорії

людського капіталу й інноваційного менеджменту. Серед усіх розглянутих дефініцій інтелектуального капіталу можна виділити кілька підходів до визначення його сутнісних характеристик:

- інтелектуальний капітал як сукупність знань і вмінь працівників;
- інтелектуальний капітал як перевищення ринкової вартості над вартістю активів;
- інтелектуальний капітал як ключове джерело розвитку.

Людина, як суб'єкт економічної діяльності, поєднує у собі різні здібності, як розумові, так і фізичні. Людський капітал трансформується в працю, яка визначається кваліфікацією, індивідуальними здібностями, фізичними, розумовими, а також умовами праці, обладнанням робочим місцем, організацією і контролем діяльності. Людський капітал й особистість взаємопов'язані, це актив, який має мінімальну ліквідність, а також довгостроковий інвестиційний період. Інвестування в людський капітал має високу ступінь ризику і залежить від віку людини. Низький рівень людського капіталу у високотехнологічних галузях не дасть належної віддачі. Людський капітал є самостійним ресурсом і важливим елементом національного багатства країни та розглядається на різних ієрархічних рівнях економіки:

- на мікрорівні (індивід, сім'я);
- на мезорівні (регіон, галузь);
- на макрорівні (країна);
- на мегарівні (світ).

Людський капітал – це результат накопичених, сформованих інвестицій, здібностей, які при ефективному використанні приводять до економічного зростання. Людський капітал – це цінність, яка може створити іншу цінність. Людина – це особистість, здібності якої трансформуються в процесі творчості. При цьому людський капітал повинен постійно реагувати на зміни в промисловості та постійно розвиватись. Людський капітал є стимулом для розвитку підприємства, де розвиваються новачки та здібності робітників на благо підприємства для отримання стабільного фінансового становища й отримання гідної заробітної плати. На розвиток людського капіталу впливають три чинники. Перший чинник – це минулий період, який характеризується, відсутністю системного підходу, впливом політичних чинників, централізацією кадрової функції поза підприємствами. Другий чинник – зміни в економіці підприємства, які ставлять перед людським капіталом нові завдання, цілі, зміни в управлінні кадровим потенціалом. У результаті цих змін формується кадровий ринок послуг. Третій чинник – це знання, які стосуються зміни кадрового потенціалу, та реалізації виконання поставлених задач і функцій перед людським капіталом.

Вважаємо, що існує пріоритетна значущість людського капіталу для зростання продуктивності праці порівняно з науково-технічним прогресом, механізацією, автоматизацією та іншими чинниками. Для забезпечення і реалізації системи постійного навчання як фактору розвитку людського капіталу необхідна мотивація: на рівні індивіда – усвідомлення мети навчання, впливу його результатів на задоволеність працею, на кар'єру, збільшення матеріальної винагороди за працю; на рівні підприємства – створення сприятливих для навчання умов, підтримка з боку керівництва, визнання досягнень особи, яка навчається; на макрорівні – підвищення престижу освіти та освіченості. Процес відтворення людського капіталу можна класифікувати за різними ознаками: структурними елементами, рівнями, стадіями, фазами, тимчасовими етапами на підприємстві. Фактори людського капіталу можуть мати різний вплив на процес відтворення. Можливо виділити сприятливі фактори, які сприяють відновленню, розвитку. Несприятливі фактори, які становлять загрозу для підприємства та людського капіталу, що приведе до кризи. Формування ринкового механізму відтворення людського капіталу здійснюється за рахунок освітніх послуг.

Досить поширеною є позиція, відповідно до якої людський капітал є реалізованою частиною трудового потенціалу. Згідно цієї точки зору, саме трудовий потенціал уособлює ті спроможності людини, які за певних обставин або приносять дохід, набуваючи ознак людського капіталу, або ні. Ті ж елементи, які не знайшли застосування, характеризуються з точки зору нереалізованої частини трудового потенціалу. Якщо мова йде про трудову діяльність, то вважаємо цілком логічним йменувати відповідну силу робочою. Остання, подібно електриці у світі техніки, приводить у дію різноманітні “засоби” праці: саме тіло людини та складові її інтелекту (знання, уміння, навички, прагнення). Завдяки використанню сил організму відбувається процес набуття знань та трудових навичок. Ці складові людського інтелекту й формуватимуть основу таких феноменів, як трудовий потенціал та людський капітал. Не менш важливим уточненням є те, що знання, уміння та професійні навички, як вартість, не можуть бути спожиті людиною на кшталт багатства.

Одним із основних інвесторів людського капіталу науковці вважають державу. Аналіз ВВП за 2019 р. свідчить, що у структурі валового внутрішнього продукту випуск освітніх послуг та послуг з охорони здоров'я становить 3 % від загального обсягу. Структура кінцевих споживчих витрат домашніх господарств за цілями, вказує на те, що основні витрати пов'язані з потребами на харчування, а на освіту та охорону здоров'я – складають лише 3 %, на відпочинок та культурні заходи – ще менше. Тобто можна зробити висновок про недостатність фінансових ресурсів для здійснення інвестицій у розвиток людського капіталу, тому що більшість доходів спрямовуються на задоволення фізіологічних потреб – потреба у їжі, житлі та одязі.

Однією з провідних тенденцій в організаційному проектуванні є виведення великої кількості бізнес-процесів в аутсорсинг. У першу чергу, в аутсорсинг виводяться саме бізнес-процеси, пов'язані з науковими дослідженнями та розробленнями, оскільки ці процеси вимагають вкрай більших інвестицій як у закупівлю нового обладнання, так і в утримання штату учених, інженерів-проектувальників. При цьому слід зазначити одну нову особливість – сьогодні багато вітчизняних підприємств вимушені працювати по ліцензійних угодах з іноземними компаніями для використання передових технологій, що негативно впливає не лише на конкурентоспроможність України, тому що це обмежує ріст доданої вартості продукту, яка могла б бути згенерованою на території рідної країни, але й для підприємства у стратегічній перспективі через переплату за ліцензію. Саме тому з врахуванням нових реалій усе більшу роль у формуванні невідчутних активів підприємства відіграють підприємства, які умовно віднесені до групи інноваційної інфраструктури, яка діє на рівні регіонів і країни у цілому.

Організації інноваційної інфраструктури спрямовані на створення нових технологій і бізнесів, пов'язаних з їхнім обслуговуванням. Вони представлені такими суб'єктами, як наукогради, технополіси, технопарки, бізнес-інкубатори, стратегічні альянси, венчурні фонди тощо. Ці організації формують інноваційне середовище на мезо- та макрорівнях, створюючи умови для становлення, розвитку, підтримки інноваційних підприємств, впровадження наукомістких технологій, комерціалізації інновацій.

5. Висновки та перспективи подальших досліджень в даному напрямку.

Отже, можна відзначити, що у сучасних умовах, управління конкурентоспроможністю підприємства набуває особливого значення у кризовій ситуації в економіці. Конкурентоспроможність підприємства представляє собою відносну величину, що характеризує реальну й потенційну можливість компанії розробляти, провадити й (або) реалізовувати товари з більш значимими для

споживача характеристиками у порівнянні з конкурентами, досягаючи при цьому поставлених цілей у короткостроковому й довгострокових періодах (досягнення певного рівня рентабельності, прибутки, частки ринку). Інтелектуальний капітал і вміння його використовувати з високою віддачею визначають успішний розвиток підприємства, його сталу конкурентну позицію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках на основі забезпечення тривалої конкурентних позицій. При цьому інтелектуальний капітал представляє собою не лише матеріальні та нематеріальні ресурси, що використовуються у виробничому процесі підприємства.

Ми схилиємось до думки, що доцільно визначити інтелектуальний капітал, як знання, використання яких направлене на забезпечення конкурентоспроможності економіки підприємства та країни загалом. Аналіз еволюції поглядів на розвиток інтелектуального капіталу продемонстрував визначення його як певної конкурентної переваги для національної економіки. Провівши дослідження визначень “інтелектуальний капітал”, які пропонують західні та вітчизняні вчені, слід зазначити відсутність уніфікації. Різноманіття підходів до інтелектуального капіталу підтверджує, наскільки існують суттєві розбіжності дослідників щодо поглядів на його сутність. Це пов'язано з тим, що кожен автор вкладає у цей термін різний зміст. Головний же висновок полягає у тому, що базовою складовою інтелектуального капіталу у більшості трактувань цього поняття є “знання”. Отож, можна сформулювати термін “інтелектуальний капітал” наступним чином: інтелектуальний капітал – це стратегічний бізнес-актив будь-якої людини, організації, країни, який складається з явних і неявних знань, які у процесі свого розвитку та перетворення можуть бути використані для отримання конкурентної переваги і створення додаткової вартості.

Author details (in Russian)

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ВЕСОМЫЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Галина Нагорняк

Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя

ул. Русская, 56, г. Тернополь, 46001, Украина

e-mail: galinka2005_08@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5446-2417>

Аннотация. В современных условиях конкурентоспособность проявляется в эффективном использовании экономическими субъектами своего финансового и интеллектуального капиталов на основе роста технологической и управленческой составляющих в условиях развития инновационных процессов. Поскольку финансовые ресурсы, с точки зрения экономики предприятия, нельзя считать устойчивыми источниками его конкурентных преимуществ, в дальнейшем сосредоточим внимание на интеллектуальной составляющей конкурентоспособности предприятия. Целью данного исследования является определение сущности интеллектуального капитала и его значения как весомого фактора обеспечения конкурентоспособности предприятия машиностроительного комплекса Украины на современном этапе развития инновационной экономики Украины в условиях вхождения в экономику знаний. К интеллектуальному капиталу следует относить особые способности персонала предприятия, основанные на знаниях, навыках, умении и опыте, а также обеспечивают особо ценную для предприятия информацию, которая является основой весомых конкурентных преимуществ на внутреннем и внешнем рынках в условиях становления экономики инновационного типа. Обоснован тезис, что новое значение приобретают информация, знания, опыт, нематериальные активы, которые в своем взаимодействии и развитии порождают новую категорию “интеллектуальный капитал”. Сформировано собственное определение категории “интеллектуального капитала” с учетом исследования данного понятия с позиции трактовки определений капитала. Интеллектуальный капитал выступает в роли интеллектуального ресурса (знаний, опыта, навыков), который при условии эффективного

использования превращается в дополнительную стоимость и обеспечивает конкурентоспособность предприятия.

Ключевые слова: машиностроительное предприятие, инновационная деятельность, конкуренция, конкурентные преимущества, конкурентоспособность, интеллектуальный капитал, человеческий капитал, человеческий ресурс, трудовые ресурсы, персонал, работник.

Author details (in English)

THE INTELLECTUAL CAPITAL AS AN IMPORTANT FACTOR FOR ENSURING COMPETITIVENESS OF THE UKRAINE'S MACHINE-BUILDING INDUSTRY ENTERPRISES AT THE PRESENT STAGE OF INNOVATIVE ECONOMY DEVELOPMENT

Halyna Nahorniak

Ternopil Ivan Puluj National Technical University

56 Ruska str., 46001 Ternopil, Ukraine

e-mail: galinka2005_08@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5446-2417>

Abstract. In modern conditions, competitiveness is manifested in the effective use by economic entities of their financial and intellectual capital through the growth of technological and managerial components in the development of innovation processes. Since financial resources, from the point of view of the enterprise economy, cannot be considered as a stable source of its competitive advantages, the attention is focused on the intellectual component of the enterprise's competitiveness. The purpose of the study is to determine the essence of intellectual capital and its importance for ensuring the competitiveness of the Ukraine's machine-building industry enterprises at the present stage of the country's innovative economy development in terms of transferring to the knowledge economy. Intellectual capital should include special abilities of the personnel, based on knowledge, skills and experience, as well as provide particularly valuable information for the enterprise, which is the basis of significant competitive advantages in domestic and foreign markets in an innovative economy. The thesis that information, knowledge, experience, intangible assets acquire new significance, which in their interaction and development originate a new category of "intellectual capital", is substantiated. The authors' definition of the "intellectual capital" category is formulated taking into account the study of this concept from the standpoint of the definitions of capital interpretation. Intellectual capital is an intellectual resource (knowledge, experience, skills) which, if used effectively, turns into added value and ensures the competitiveness of the enterprise.

Key words: machine-building enterprise, innovative activity, competition, competitive advantages, competitiveness, intellectual capital, human capital, human resources, personnel, worker.

Appendix A. Supplementary material

Supplementary data associated with this article can be found, in the online version, at

<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20ngsrie.pdf>

Funding

The authors received no direct funding for this research.

Citation information

Nahorniak, H. (2020) Intelektualnyi kapital yak vahomyi chynnyk zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv mashynobudivnoi promyslovosti Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku innovatsiinoi ekonomiky [The intellectual capital as the important factor of ensuring competitiveness of the enterprises of mechanical engineering industry of Ukraine at the present stage of development of innovative economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 23, no. 2, pp. 66-78. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20ngsrie.pdf>

Використана література:

1. Акулов М. Г., Драбаніч А. В., Євась Т. В. та ін. Економіка праці і соціально-трудові відносини: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури. 2012. 328 с.
2. Бервено О. В. Інтелектуальний капітал: економічний зміст і особливості формування в транзитивному суспільстві: автореф дис. ... канд. екон наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Харк. нац. екон. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 19 с.

3. Дерев'янюк В. М. Специфічні особливості використання інтелектуального капіталу в зарубіжних країнах світу Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. № 33. С. 13–20.
4. Дергалюк Б. В. Інтелектуальний капітал як чинник реалізації структурних змін в національній економіці. Підприємництво та інновації. Вип. №6 (грудень 2018). 2018. С. 34–39.
5. Дикань В. Л. Стратегічні пріоритети розвитку економіки України в умовах зміни центрів економічної та політичної влади. Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. 2013. Вип. №41. С. 11-16.
6. Зубенко В. О. Зміна парадигми забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств України. Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник науково-практичних статей. 2012. Вип. № 40. С. 160-162.
7. Маркова Н. С. Теоретико-методичні основи формування й розвитку інтелектуального капіталу: автореф дис. ... канд. екон наук: 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика. Харк. нац. екон. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2015. 19 с.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: пер. И. И. Скворцова-Степанова. Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. М., Политиздат. 1978. 907 с.
9. Миргородская Е. О. Эволюция финансового капитала в условиях глобализации: автореф. дисс. ... докт. экон. наук: 08.00.01 – экономическая теория. МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2007. 50 с.
10. Мохначев С. А. Управленческие аспекты конкурентоустойчивости регионального вуза на рынке образовательных услуг. Интеграция образования. 2007. Вып. №3/4(48/49). С. 14-16.
11. Нартова І. В., Коломієць Є. О. Глобалізація та її вплив на розвиток світового господарств. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2011. Вип. №3(48). С. 20-24.
12. Пархоменко В. Д., Пархоменко А. О. Інтелектуальний капітал – основа розвитку підприємства. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності (електронний журнал). 2012. Вип. 1, т. 3. С. 18-23. Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/viewFile/6248/5543>
13. Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Рожкова Л. В., Коваленко О. В. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь (електронний ресурс). К.: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf>
14. Сергеев А. Л. Типология ресурсов интеллектуального капитала фирмы. Экономический вестник РГУ. 2005. Вып. №1. С. 59-64.
15. Сторожилова У. Л. Забезпечення конкурентостійкості підприємства через інноваційно-інвестиційний механізм: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами. УкрДАЗТ. Харків, 2006. 19 с.
16. Тельнов А. С., Гончарук В. В. Технологічний розвиток економіки України: сучасне становище та орієнтири на майбутнє. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. №4, т. 1. С. 211-218.
17. Чернега В. В. Конкурентостійкість підприємств та механізм її забезпечення: монографія; відповід. ред. О. Д. Гудзинський. Київський національний ун-т технологій та дизайну; Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України. К.: ІПК ДСЗУ. 2008. 235 с.
18. Шкурупій О. В., Франко Л. С. Багаторівнева модель ефективності створення та використання людського капіталу. Інноваційна економіка (електронний ресурс). 2013. № 6. С. 5-10. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_3

References

1. Akulov M. H., Drabanich A. V., Yevas T. V. (2012). *Ekonomika pratsi y sotsial'no-trudovi vidnosyny: navch. posibnyk* [Labor economics and socio-labor relations: textbook. manual]. K.: Center of educational literature, 328 p.
2. Berveno O. V. (2002) *Intelektual'nyy kapital: ekonomichnyy zmist i osoblyvosti formuvannya v tranzytyvnomu suspil'stvi: avtoref dys. ... kand. ekon nauk: 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy* [Intellectual capital: economic content and features of formation in a transitive society: dissertation abstract. ... cand. economics: 08.00.04 – economics and management of enterprises]. Kharkiv: Hark. nat. econ. univ. V.N. Karazina, 19 p.
3. Derev'yanko V. M. (2018). *Spetsifichni osoblyvosti yspol'zovanye intelektual'noho kapitalu v zarubizhnikh stranakh svitu* [Specific features of the use of intellectual capital in foreign countries]. *Scientific Bulletin of the international humanities university*, no 33, pp. 13-20.
4. Derhalyuk B. V. (2018). *Intelektual'nyy kapital yak chynnyk realizatsyy strukturnykh zmin v natsional'niy ekonomitsi* [Intellectual capital as a factor in the implementation of structural changes in the national economy]. *Entrepreneurship and innovation*, vol. 6 (December 2018), pp. 34–39.
5. Dykan V. L. (2013) *Stratehichni priorityety rozvytku ekonomiky Ukrayiny v umovakh zminy tsestriv ekonomichnoyi ta politychnoyi vlady* [Strategic priorities of Ukraine's economic development in the context of changing centers of economic and political power]. *Bulletin of transport economics and industry: a collection of scientific and practical articles*, vol. №41, pp. 11-16.
6. Zubenko V. O. (2012). *Zmina paradyhmy zabezpechennya konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryyemstv Ukrayiny* [Changing the paradigm of ensuring the competitiveness of industrial enterprises of Ukraine]. *Bulletin of transport economics and industry: a collection of scientific and practical articles*, vol. 40, pp. 160-162.
7. Markova N. S. (2005) *Teoretyko-metodychni osnovy formirovanye y rozvytku intelektual'noho Kapitalu: avtoref dys. ... kand. ekon nauk: 08.09.01 – demohrafiya, ekonomika pratsi, sotsial'na ekonomika ta polityka* [Theoretical and methodical bases of formation and development of intellectual capital: author's dissertation. ... cand. economics: 08.09.01 – demography, labor economics, social economy and politics]. Kharkiv: Khark. nats. ekon. un-t im. V.N. Karazina, 19 p.
8. Marks K. (1978) *Kapital. Krytyka politychnoyi ekonomiyi: prov. I.I. Skvortsova-Stepanova* [Capital. Critique of political economy: lane. I.I. Skvortsova-Stepanova]. Book I. *The process of capital production*. M.: Politizdat, 907 p.
9. Myrhorods'ka E. O. (2007) *Evolutsiya finansovoho kapitalu v umovakh hlobalizatsiyi: avtoref. dys. ... dokt. ekon. nauk: 08.00.01 – ekonomichna teoriya* [The evolution of financial capital in the context of globalization: author's ref. diss. ... dr. econ. sciences: 08.00.01 - economic theory]. M.: MDU im. M.V. Lomonosova, 50 p.
10. Mokhnachov S. A. (2007) *Upravlins'ki aspekty konkurentostiykosti rehional'noho vuzu na rynku osvithnikh posluh* [Management aspects of the competitiveness of a regional university in the market of educational services]. *Integration of education*, no 3 / 4 (48/49), pp. 14-16.
11. Nartova I. V., Kolomiyets Ye. O. (2011). *Hlobalizatsiya ta ii vplyv na rozvytok svitovoho hospodarstva* [Globalization and its impact on the development of the world economy]. *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 3 (48), pp. 20-24.
12. Parkhomenko V. D., Parkhomenko A. O. (2012) *Intelektual'nyy kapital – osnova rozvytku pidpryyemstva* [Intellectual capital – the basis of enterprise development]. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual power (electronic journal)*. Available at: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/viewFile/6248/5543>

13. Pysarenko T. V., Kvasha T. K., Rozhkova L. V., Kovalenko O. V. (2020) Innovatsiyna diyal'nist' v Ukraini u 2019 rotsi: naukovo-analitychna dopovid' [Innovative activity in Ukraine in 2019: scientific and analytical report]. K.: UkrINTEI. 45 p. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf>
14. Serhyeyev A. L. (2005). Typolohiya resursov intelektual'noho kapitala firmy [Typology of intellectual capital resources of the company]. Economic Bulletin of the Russian State University, no 1, pp. 59-64.
15. Storozhylova U. L. (2006). Zabezpechennya konkurentostiykosti pidpryyemstva cherez innovatsiyno-investytsiynyy mekhanizm: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01 – ekonomika, orhanizatsiya i upravlinnya pidpryyemstvamy [Ensuring the competitiveness of the enterprise through the innovation and investment mechanism: author's ref. dis. ... cand. econ. sciences: 08.06.01 – economics, organization and management of enterprises]. Kharkiv: UkrDAZT, 19 p.
16. Tel'nov A. S., Honcharuk V. V. (2009). Tekhnolohichnyy rozvytok ekonomiky Ukrainy: suchasne stanovishche ta oriyentiri na maybutnye [Technological development of Ukraine's economy: current situation and guidelines for the future]. Khmelnytskyi: Visnik of Khmelnytskyi national university, no 4, tom. 1., pp. 211-218.
17. Cherneha V. V. (2008). Konkurentostiykist' pidpryyemstv ta mekhanizm ii zabezpechennya: monohrafiya; vidpovid. red. O.D. Hudzyns'koho [Competitiveness of enterprises and the mechanism of its provision: monograph; answer. ed. O.D. Hudzinsky]. Kyiv: Kyiv national university of technology and design; Institute of personnel training of the state employment service of Ukraine. 235 p.
18. Shkurupiy O. V., Franko L. S. (2013) Bahatorivneva model' efektyvnosti stvorenniya ta vykorystannya lyuds'koho kapitalu [Multilevel model of efficiency of creation and use of human capital]. Innovative economy (electronic journal), no 6, pp. 5-10. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_3

© 2020 Socio-Economic Problems and the State. All rights reserved.
 This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.
 You are free to:
 Share — copy and redistribute the material in any medium or format Adapt — remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially.
 The licensor cannot revoke these freedoms as long as you follow the license terms.
 Under the following terms:
 Attribution — You must give appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made.
 You may do so in any reasonable manner, but not in any way that suggests the licensor endorses you or your use.
 No additional restrictions
 You may not apply legal terms or technological measures that legally restrict others from doing anything the license permits.

Socio-Economic Problems and the State (ISSN: 2223-3822) is published by Academy of Social Management (ASM) and Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University (TNTU), Ukraine, Europe.

Publishing with SEPS ensures:

- Immediate, universal access to your article on publication
- High visibility and discoverability via the SEPS website
- Rapid publication
- Guaranteed legacy preservation of your article
- Discounts and waivers for authors in developing regions

Submit your manuscript to a SEPS journal at <http://sepd.tntu.edu.ua>

